

A zenei tájékoztatási eszközök tipológiája

A zenei szakirodalmi tájékoztatás tárgya a zenei információ. Ismerve az információ meghatározása körüli nehézségeket, mellőzzük a zenei információ még oly vázlatos definícióját is. Csupán annyit szükséges megállapítani, hogy amikor „zenei információ”-ról beszélünk, könyvtári szempontból egy gazdag, sokjelentésű, összetett jelenségre kell gondolnunk. A zenei információ a könyvtárban megjelenhet egy művészeti ág sajátos grafikai jelrendszerrel rögzített alkotásaként nyomtatott (vagy kézíratos) zeneműként. Ugyanaz a műalkotás előfordulhat más hordozón, a vizuális helyett az auditív érzékelés számára felfoghatóan valamilyen hangrögzítés alakjában is. És van a zenei információnak egy harmadik formában materializálódott típusa: az előbbi kettőt kommentáló, értékelő, azokról hírt adó, az információ hordozóját tekintve (többnyire) „hagyományos”-nak mondható dokumentumon hozzáférhető szak- és publicisztikai irodalom.

A zenei információ tehát különböző dokumentumtípusokon rögzítetten található a könyvtárban, és ezeknek a hordozóknak, illetve az azokon hozzáférhető információknak a tájékoztatásban azonos jelentősége van. A zenei tájékoztatás egyik sajátosságát éppen ez adja. A zene esetében is – a többi művészethez hasonlóan – a szakirodalom mellett alapvető követelmény a forrásokról történő tájékoztatás. Míg azonban pl. a szépirodalmi források – vagyis maguk az irodalmi alkotások – formája, hordozója azonos a szakirodaloméval, a zenében a primer és szekunder információ (források és a szakirodalom) között nagyon jelentősek a morfológiai különbségek. (Tekintsünk el ezúttal attól a tényről, hogy a szépirodalmi alkotás transzformációja adott esetben más hordozón jelenhet meg. Érdemben ugyanis ma még nem befolyásolja a videókazetták, irodalmi hangfelvételek stb. léte az irodalmi tájékoztatási apparátus századok alatt kialakult szerkezetét.) A zenében a források – a nyomtatott vagy kézíratos zeneművek – ezek transzformációi – valamilyen hangrögzítés formájában – illetve az előbbi kettőt ismertető és a legtágabban felfogott, elsősorban könyvekben és időszakos kiadványokban hozzáférhető szakirodalom képezik az információ megjelenítési formáit, azt a dokumentumbázist, amely a zenei könyvtár, gyűjtőkörét alkotja és amelyről a zenei szakirodalmi tájékoztatást végezzük. (Bonyolítja a helyzetet, de külön nem térünk ki rá, csak megemlítjük, hogy sok esetben a hangfelvétel lényegül át primer forrássá. Vagy azért, mert nincs a zeneműnek hangjegyekkel lejegyzett „írásos” eredetije – pl. jazzimprovizáció esetén – vagy azért, mert maga az előadói gyakorlat sajátossága, különlegessége miatt válik fontossá, önmagán túlmutatóvá a hangfelvétel. Általában az előadó személye miatt lehet erről szó: pl. ötödrangú zeneszerző jelentéktelen darabját interpretáló világhírű zongoraművész felvételéről. Vagy egy népszerű, jeles, értékes és közkedvelt, ám épp ezért számtalan lemezen hallható zenemű is alapvető forrássá válik, ha maga a zeneszerző adja elő.)

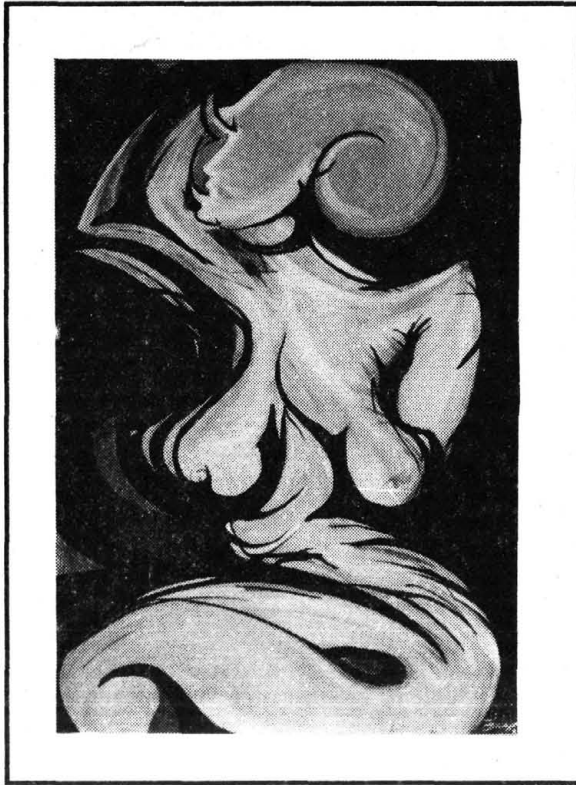
A zenei tájékoztatás célja ugyanaz, ami általánosságban a szaktájékoztatás bármely területéről elmondható: a különféle hordozókon rögzített, a különböző

lelőhelyeken hozzáférhető zenei információk eljuttatása, közvetítése a használókhoz. Bár a használói igények elvileg annyifélek lehetnek, ahányan csak igénybe kívánják venni a zenei könyvtárak szolgáltatásait, a valóságban azért célszerű négy alaptípust elkülöníteni. A négy típus közös vonása, hogy egyik használói csoportnak sincs kizárólagos kívánsága egy konkrét hordozón rögzített információ iránt, mindegyik többfélélt használ, igényel, legfeljebb súlyponti eltolódások lehetnek az egyes hordozókon rögzített információk használatán belül.

A zenei információra szüksége lehet tudományos célból aktív zenetörténésznek, muzikológusnak. Felkészültsége, szakismeretei alapján a zenei információ mindhárom megjelenési formáját használja, nincs kitüntetett hordozója. Igényelheti a zenei információt *gyakorlati okokból* is egy felhasználó: aktív zenész, zene-tanár, zenei menedzser stb. E használói kategória sem köthető csak egyféle dokumentumtípushoz, információhoz: konkrét céljaitól függően lehet szüksége egyikre vagy másikra. A harmadik igénytípus az *oktatósi jellegű*, vagyis a hallgatói, tanulói igények tartoznak ide. Az előbbieknél sokkal heterogénebb összetételű ez a csoport (életkor, iskolatípus és az ezekhez kapcsolódó zenei ismeretek alapján). Közös jellemzője, hogy használói igényei csak részben önállóak, az információ megszerzését, használatát az esetek tekintélyes részében előírják számára. A diákok minden dokumentumtípust használnak, de zenei ismereteik és az iskolatípus szerint eltérések lehetnek közöttük. Végül a negyedik csoportba a zenei információt *hobbiból, kikapcsolódásból, szórakozásból* stb. igénylők népes serege sorolható. Elvileg mindhárom hordozón rögzített információra szükségük lehet, a gyakorlatban azonban a nyomtatott zeneműveket sokkal kisebb mértékben használják, mint az előző esetekben.

Egy adott szakterület tájékoztatási apparátusának jellege, összetétele két tényezőtől függ. Az egyik általános: végső soron a potenciális használói igények kielégítése céljából alakultak ki a különféle tájékoztatási eszközök, fő vonásait tekintve éppen ezért azonos pl. a történettudomány és a biológia tájékoztatási apparátusa. A tájékoztatási apparátusnak a legáltalánosabban kifejezve néhány kérdőszóra kell válaszolnia: *ki, mit* tett, mondott, írt stb., *mi* jelent meg, *mikor* és *hol*, *mi* a jelentősége a műnek, a cselekvésnek, eszköznek stb., *hogyan* működik stb. Mint ismert, a használónak vagy konkrét adatra, tényre van szüksége, vagy pedig valamilyen okból egy téma, kérdés irodalmára. Az előbbi igények kielégítésére alakultak ki a direkt vagy faktografikus tájékoztatási eszközök (lexikonok, szótárak, adattárak stb.), a második esetben az indirekt (bibliográfiai vagy irodalomközvetítő) apparátus révén adható adekvát válasz. A tájékoztatási eszközök további rendszerezése – ez is jól ismert – aszerint lehetséges, hogy milyen keresési mód, megközelítés alapján lehet őket használni, milyen a gyűjtőkörük, szerkezeti felépítésük. Beszélhetünk tárgyi-fogalmi megközelítésen alapuló eszközökről, vannak bibliografikus-nominális jellegűek, harmadik csoportjuk az időrendet, negyedik részük pedig a helyrajzot (topográfiát) teszi a feltárás elsődleges elemévé. (Természetesen az alaptípusok számtalan kombinációja is létezik.)

A különböző szakterületek tájékoztatási apparátusában megmutatkozó eltéréseket, egyedi sajátosságokat az adott ismeretág belső tulajdonságai határozzák meg. Olyan tényezők, mint a források formája, szerepe a tájékoztatás egészében, a szakirodalom avulása, a diszciplína jellege, az elmélet és a gyakorlat viszonya,

földrajzi dimenziói stb. A zenei információként a könyvtárban megjelenő komplex jelenségről csak hasonlóan differenciált, egymással rendszert alkotó tájékoztatói eszközök halmaza képes megfelelő felvilágosítást adni. Alkalmasnak kell lennie a zenei tájékoztatói rendszernek arra, hogy a „hagyományos”-tól eltérő hordozón megjelent műveket éppúgy regisztrálja, mint a koncertekről számot adó kritikákat vagy a zenetudományi tanulmányokat, illetve rendelkeznie kell a szükséges faktografikus eszközökkel: pl. egy adott hangversennyel kapcsolatban felmerülő összes konkrét kérdés megválaszolására.

Az alábbiakban a zenei tájékoztatói eszközöket kíséreljük meg rendszerezni. Tipológiájuk volt a cél, nem konkrét referenzművek leírása; és mert a tájékoztatói eszközök típusai jól ismertek, különösebb bemutatásukra sem volt szükség. Egy kivétellel: a tematikus műjegyzékek speciális, csak a zenében használt eszközök, illetve a műjegyzékek máshonnan jól ismert fogalmát az utóbbi néhány évtizedben oly mértékben kitágították zenetörténész összeállítók, hogy célszerűnek látszott e műfaj rövid ismertetése.

Megjelenési formájukat tekintve a zenei tájékoztatói eszközök lehetnek:

- kéziratosak, illetve katalóguscédulán használhatók,
- nyomtatott formában publikusak, főleg önálló kötetben megjelentek,
- valamilyen nem hagyományos hordozón közzétettek.

A kéziratot segédletekkel – mivel elsősorban lokális jelentőségű összeállításokról, elsősorban persze katalógusokról van szó – nem foglalkozom. A nem hagyományos hordozón rögzítettekkel sem; az ilyen formában ismert és rendelkezésre álló tájékoztatói eszközök – különösen a CD-ROM-on hozzáférhető bibliográfiai és faktografikus adatbázisok rendszerezése (és főleg összegyűjtése) későbbi – bár mielőbb elvégzendő – feladat. Az alább következő rendszerezés tehát a nyomtatott formában publikus tájékoztatói eszközökre vonatkozik.

I. A faktografikus tájékoztatás eszközei

1. *Lexikonok, enciklopédiák*

Elsősorban a tárgyi-fogalmi és a biografikus-nominális (életrajzi, illetve a mű címe vagy az intézmény neve) jellegű tájékoztatás alapvető eszközei, de bizonyos keretek között az időrendi és a helyrajzi alapú megközelítésben is segíthetnek.

A zenei lexikonok, enciklopédiák lehetnek a bennük közreadott ismeretek földrajzi határai alapján egyetemesek vagy nemzetiek, tartalmuk szerint általánosak vagy egy szűkebb zenei részterület (pl. hangszerek, könnyűzene, opera stb.) anyagát feldolgozók.

Ismert, hogy az igényesebb lexikonok, enciklopédiák a zenében is válogatott irodalom- és műjegyzéket közölnek a szócikkek végén, így – bár elsődlegesen direkt tájékoztatói eszközök – korlátozott mértékben felhasználhatóak az indirekt tájékoztatásban.

2. *Biográfiák, életrajzi gyűjtemények*

Két alapvető formájuk alakult ki: vannak kizárólag a kortársakat regisztrálók (*Who's who*), és vannak a már lezárt életutakat tartalmazók. A biográfiák, életrajzi gyűjtemények további csoportosítása a lexikonok, enciklopédiák rendszerezését követi, vagyis lehetnek egyetemesek (nemzetközi) és nemzetiek; tartalmuk szerint pedig általánosak vagy egy szűkebb területen tevékenykedők (pl. karmesterek) életrajzát közreadók. A zenében is ismert a bibliográfiát tartalmazó életrajz, a biobibliográfia.

3. *Kronológiák*

Földrajzi vonatkozásban ezek az eszközök is lehetnek egyetemesek vagy nemzetiek, tartalmuk szerint pedig általánosak vagy egy szűkebb részterület (zenetörténeti korszak, műfaj) időrendi adatait regisztrálók.

4. *Szótárak, terminológiai gyűjtemények*

Nyelvük szerint vannak egy- vagy többnyelvűek, tartalmuk alapján lehetnek

- általánosak,
- egy zenetörténeti korszak (középkor)
- vagy egy műfaj, terület (jazz, akusztika) kifejezéseit, terminológiáját tartalmazó összeállítások.

5. Adat- és címtárak

Földrajzi határai szerint megkülönböztethetők egyetemesek vagy nemzetiek, illetve egy országon belül kisebb közigazgatási egység (város, megye stb.) alapján tagoltak. Tartalmukat tekintve lehetnek általánosak vagy a zene valamely részterületének adatait, címeit regisztrálók. (Készülhetnek adat- és címtárak zenei egyesületekről, testületekről, együttesekről, oktatási intézményekről, zenei könyvtárakról, múzeumokról, kiadókról, hangszerkészítőkről stb.)

II. Bibliográfiai (indirekt vagy irodalomközvetítő) eszközök

1. Bibliográfiák

Lehetnek a regisztrált dokumentumok földrajzi eredete vagy kapcsolódása szerint egyetemesek vagy nemzetiek, tartalmuk alapján általánosak (a zene egészét felölelők) vagy egy szűkebb részterület (pl. népzene) szakirodalmát vagy forrásait feltárók. Beszélhetünk a zenei bibliográfia esetében is a regisztrált dokumentumok időrendi megjelenése alapján kurrens (folyamatos) vagy retrospektív (visszatekintő) eszközökről. A bibliográfiában közreadott dokumentumok formája szerint elkülöníthetők 1) a zeneművek bibliográfiái, 2) a diszkográfiák (hangfelvételek bibliográfiái), 3) a zenei filmográfiák (zenés mozgófilmeket regisztráló összeállítások), 4) a szakirodalmat regisztráló bibliográfiák, utóbbiak között ismertek az időszaki kiadványok cikkanyagát feltáró repertóriumok és a zenei folyóiratok címeit regisztráló folyóiratbibliográfiák, 5) az aprónyomtatványokat számbavevő bibliográfiák (plakátok, műsorfüzetek).

A zenei bibliográfiák is lehetnek a regisztrált dokumentumok teljessége szerint teljességre törekvők vagy válogatóak. A tartalmi feltárás mélységét tekintve a zenei szakirodalmi bibliográfia három szintje különíthető el: vannak regisztratív, csak a bibliográfiai leírást tartalmazó összeállítások, ismertek az annotált bibliográfiák, és kialakultak a zenében is a referátumokat közlő tájékoztatási eszközök. A tartalmi feltárás egyéb műfajai a zenei tájékoztatásra nem jellemzőek.

A bibliográfiában közreadott irodalom jellege alapján elkülöníthető a zenében is elsőfokú és másodfokú (primer vagy szekunder) bibliográfia. Vagyis vannak (ezek alkotják a túlnyomó többséget) közvetlenül az irodalomhoz vezető, és vannak olyanok, amelyek csak egy adott kérdés szakbibliográfiájának leírását tartalmazzák. A zenei tájékoztatásban ismertek a szakirodalmi bevezetők, katalógusok is. Ezek a tájékoztatási művek nemcsak másodfokú bibliográfiák, hanem a referenzmunkában nélkülözhetetlen direkt apparátust is ismertetik.

2. Katalógusok, lelőhelyjegyzékek

A bibliográfia és a katalógus közötti elvi különbségre fölösleges kitérni. A zenei tájékoztatás alapvető célja a zenei információ eljuttatása a használókhoz. Túlnyomó többségében a zenei információ – mint láttuk – a könyvtári gyűjteményekben található. A primer információk egy részének azonban nem a könyvtár a gyűjtőhelye (vagy csak részben) – főleg a tárgyi emlékek, elsősorban a hang-

szerek tartoznak ide – hanem a múzeum, a levéltár, az archívum. Viszont természetesen egy zenei vagy hangszertörténeti múzeum állományát feltáró katalógus a könyvtár gyűjtőkörébe tartozik, így az ezekre a tárgyakra (dokumentumokra) vonatkozó írásos vagy képi információt kötelessége szolgáltatni a könyvtárnak és a zenei tájékoztatásnak.

A katalógusok, lelőhelyjegyzékek földrajzi vonatkozásban lehetnek helyiek (egy adott zenei gyűjtemény állományát feltárók), regionálisak (város, megye, tartomány stb. gyűjteményeinek állományáról), országosak vagy nemzetközi.

Ami a katalógusokban regisztrált dokumentumtípusokat illeti, nagy változottság figyelhető meg. Lényegesen tágabb kört ölelnek fel, mint a bibliográfiák. A különféle katalógusok regisztrálhatják

1) a kéziratokat, 2) a tárgyi emlékeket (hangszereket, ereklyéket), 3) a különféle technikai eljárással rögzített hangfelvételeket, 4) a zenei vonatkozású filmeket, videókazettákat, 5) a zeneműveket, 6) a könyveket, 7) az időszaki kiadványokat, 8) a zenei vonatkozású képeket (festmények, metszetek, fényképek, egyéb képes ábrázolások), 9) a zenei aprónyomtatványokat (meghívók, plakátok, másorfüzetek).

III. Tematikus műjegyzékek

A zenei tájékoztatási eszközök eddig felsorolt típusai lényegében megegyeznek az egyéb szakterületek tájékoztatási apparátusában találhatóakkal, természetesen a zenére jellemző speciális eltérésekkel, melyeknek részletezésére nincs terünk (elsősorban a dokumentumok bibliográfiai leírásánál mutatkoznak különbségek, de érzékelhetők az egyedi megoldások pl. az egyes eszközök mutató-apparátusában – gondoljunk az előadóművészek jelentőségére, melynek a tájékoztatási eszközök felépítésében, szerkezetében tükröződnie kell). Van azonban a zenei tájékoztatási eszközöknek egy speciális típusa, műfaja: a tematikus műjegyzék.

A tematikus műjegyzék a zenei könyvtári munka sajátos, a feldolgozásban és a tájékoztatásban egyaránt nélkülözhetetlen eszköze. A tematikus műjegyzék a zenei incipit (egy zenemű, illetve egy-egy tétel hangjegyes kezdete) közlésével egyértelműen lehetővé teszi a zenemű azonosítását. Erre azért van szükség, mert a vokális műveket (operák, énekek stb.) leszámítva elég kevés zeneműnek van egyedi címe, többnyire a cím nem más, mint a műfaj, a zenekari letét és a hangnem közlése. Alighanem tucatjával komponáltak különböző zeneszerzők F-dúr zongoraversenyt. Még azonos komponista életművében is előfordulhat több, azonos hangnemben írt zenemű, megkülönböztetésük csak valamilyen járulékos elem (pl. opuszszám – ha van) segítségével lehetséges. A legegyszerűbb ilyen megkülönböztető elem a tematikus műjegyzék tételszáma, a zenei incipit közlésével elképzelhetetlen, hogy összekeveredjenek a művek.

A tematikus műjegyzék eredetileg indirekt (bibliográfiai, irodalomközvetítő) tájékoztatási eszköz volt. Az utóbbi néhány évtizedben készült tematikus műjegyzékek azonban a mű egészéről tartalmaznak nélkülözhetetlen információkat, így ma már teljes joggal lehetne a direkt tájékoztatási eszközök csoportjába sorolni őket. A tematikus műjegyzéken mint tájékoztatási eszközön látható legin-

kább, hogy a merev műfaji kategóriák (direkt–indirekt) sokszor alkalmazhatatlanok egy konkrét kiadvány besorolásakor.

A modern tematikus műjegyzék megteremtője *Ludwig von Köchel* volt, aki 1862-ben adta közre *Mozart* műveiről kronologikus felépítésű összeállítását. (E tematikus műjegyzék tételszámai hallhatók a rádióban oly sokszor a *Mozart*-művek bekonferálásakor „Köchel”-ként.) Köchel a kezdő ütemek zenei incipitjén túl megadta a kéziratok lelőhelyét, közölte a korai kiadások jegyzékét, ismertette a műre vonatkozó szakirodalmat. Ő még láthatóan nem lépte túl a bibliográfiai jellegű adatközlés határát. Az újabb, a II. világháború utáni korszerű tematikus műjegyzékek rendszerint a kritikai jellegű összkiadás munkálataival párhuzamosan készülnek. A tematikus műjegyzék célja az új felfogás szerint az, hogy a komponista összes művére vonatkozó, a legkülönbézetbb ismereteket tartalmazó kézikönyv legyen.

A mostanában készülő korszerű tematikus műjegyzékek felépítése rendszerint a következő:

- közlik a komponálás helyét, idejét, megadják a mű keletkezésére vonatkozó összes ismert adatot. Vokális műveknél kitérnek a szövegre és a szövegíróra is (források, változatok, előzmények, fordítók);
- tartalmazzák a zenei incipitet a kritikai kiadás alapján, ha nincs kritikai kiadás, a zenefilológia által mértékadónak elfogadott kiadás nyomán. Utalnak a kézirat (ha fennmaradt) vagy az első kiadás és a kritikai (mértékadó) kiadás közötti különbségekre, azok zenefilológiai okaira;
- megadják az autográf (kézirat) lelőhelyét és pontos adatait. Ha nincs kézirat, a mű keletkezésével nagyjából egykorú másolatok adatai szerepelnek, különböző szempontok szerint (láthatta-e a szerző stb.) rangsorolva megbízhatóságukat. Fontos célkitűzés, hogy a fennmaradt kézirat élettörténetét közöljék a tematikus műjegyzékben, tehát vándorlását, az eddigi tulajdonosok (magan vagy gyűjtemény) nevével. Ha ismert, sok tematikus műjegyzék a kézirat áráról – pl. aukción elkertről – is tájékoztat;
- a tematikus műjegyzékek tartalmazzák az első kiadás pontos bibliográfiai adatait, illetve megadják a zeneszerző életében megjelent további kiadásokat, a műből készült átiratokat stb., és közlik a tudományos célból megbízhatónak tekintett kiadások adatait;
- akadnak ma már olyan összeállítások, amelyek megadják a mű bemutatójára vonatkozó ismert és fennmaradt adatokat (bemutató helye, ideje, a közreműködő előadóművészek, zenekarok, a korabeli kritikai visszhang stb.),
- egyre általánosabbnak mondható igény, hogy a tematikus műjegyzék a mű teljes életrajzát nyomon kövesse, ebbe pedig beletartozik az arról készült hangfelvételek regisztrálása is.

A cél a minél több információ összegyűjtése. Ugyanakkor a zeneszerző életművének egyedí vonásai és a fennmaradt, ismert adatok nagymértékben befolyásolják egy adott tematikus műjegyzékben található információk jellegét. Nagyon sokoldalúan használhatók tehát a tematikus műjegyzékek a zenei tájékoztatásban vagy a feldolgozó munkában.

Ami szerkezetüket illeti, különféle típusok alakultak ki. Gyakori az időrendi felépítésű tematikus műjegyzék, mellette a leginkább elterjedt megoldás a szisz-

tematikus szerkezetű (zenei műfajok vagy zenekari letét szerint). A betűrendes szerkezetű nagyon ritka, illetve csak vokális műveknél (opera) képzelhető el, de az énekes alkotásoknál is csak elvétve lehet találkozni ezzel a megoldással.

A tematikus műjegyzékek alapvetően egy zeneszerző műveit regisztrálják, de ismertek olyanok is, amelyek egy zenei gyűjtemény (régii kottatár, archívum) állományát tárják fel. Akad néhány tematikus műjegyzék egy-egy zenei műfajról (opera, hangszeres műzene) is.

Pogány György

Helytörténet, iskolatörténet, iskolai könyvtártörténet II. rész

Az iskolai könyvtártörténet

A helytörténeten, közelebbről az iskolatörténeten belül egy sajátos, bizonyos fokig elkülönülő kutatási ágazatot, területet képez az iskolai könyvtártörténet. Mint a kifejezés is elárulja, a történeti vizsgálódáson belüli szakterületi differenciálódás terméke, és kettős kötődésű: egyrészt a könyvtártörténet szerves része; másrészt – erre utal a jelző – az iskolatörténettel áll szoros, elválaszthatatlan kapcsolatban.

Az iskolai könyvtártörténetben – hasonlóan az iskola- és az itt részletesebben nem ismertetendő könyvtártörténethez – szintén megfigyelhető a korábban vázolt hármas szint: egyetemes – országos – helyi. A helytörténet részeként az iskolai könyvtártörténet is kettős módon értelmezhető:

- gyakoribb, sőt csaknem általános: egy iskola könyvtárának, könyvtárainak múltja, fejlődése;
- ritkább: valamely település, megye iskolai könyvtárainak története.

Akár így, akár úgy, a könyvtár vagy könyvtárak múltját – vagy annak egy-egy darabját, szakaszát, szeletét – mindig a helyi körülmények figyelembe vételével, a helyi tényezők összehasonlításában mutatja be, értékeli. A többes szám iménti használata egy iskola esetében is indokolt; egyebek között fontos különbséget tenni a tanári (tanítói) és tanulói könyvtárak között, ezeken kívül diáktársasági, önképzőköri, diákmozgalmi stb. gyűjtemények is létezhetnek. Már ez a közismert tény is figyelmeztet, hogy a könyvtár fogalma és a könyvtári munka tartalma, gyakorlata történetileg változott, a könyvtárfajták is változatosak.

A könyvtár történeti jellegével függ össze a korszakolás fontossága. Az iskolatörténettel kapcsolatban elmondottakhoz feltétlenül hozzáfűzendő kiegészítésként: nem biztos, hogy a periodizáció egy-egy iskolai könyvtár esetében az anyaintézmény korszakait, szakaszait követi (eltérhet az alapítás dátuma, szakaszhatárt jelenthet egy új könyvtáros beállítása vagy egy gazdag hagyaték bekerülése stb.). Lehet, hogy inkább az iskolai könyvtárak, egyáltalán a könyvtárak országos vagy felekezeti történeti periodizációjához igazodott.

A könyvtártörténet, így az iskolai könyvtártörténet tematikája igen gazdag, ennél fogva a kiválasztható, kutatható téma igen sokféle lehet. Szempontunkból a leginkább előtérbe kerülő témák a következők:

- egy-egy iskola könyvtárának vagy könyvtárainak története, illetve egy fejlődési szakasza;
- egy-egy település vagy közigazgatási egység iskolai könyvtárainak fejlődése vagy állapota egy adott időszakban;
- a könyvtár létrejötte és ennek körülményei, esetleg előzményei, a könyvtár megszűnése és ennek okai, esetleg utódai;
- a könyvtár alapítója, fenntartója;
- az iskola és ebből következően a könyvtár jellege, profilja (gimnáziumban általános gyűjtőkör, szakiskolában szakkönyvtári jelleg stb.);
- a könyvtár elhelyezése, berendezése, felszereltsége az iskolán belül, a pénzügyi lehetőségek (költségvetés, külső támogatások, beiratkozási díjak stb.);
- az iskolai könyvtár(ak) állományának alakulása (gyarapítás, válogatás elvei, gyűjtőkör változásai, selejtezési elgondolások; számszerű adatok) és tartalmi összetétele;
- a könyvtári munkafolyamatok fejlődése: nyilvántartás, feltárás, katalógusok, raktározási rend, kölcsönzés, helybeni használat, tájékoztatás, bibliográfiai tevékenység, rendezvények stb.;
- a könyvtárhasználók, olvasók köre, száma, összetétele, az igények változásai; kiemelkedő olvasók; a könyvtár bekapcsolódása az iskolában folyó oktató-nevelő munkába; kiemelten: az olvasóvá nevelés kezdeményezései, eredményei és kudarcai;
- együttműködés más könyvtárakkal, közgyűjteményekkel, intézményekkel, szervezetekkel, az iskola fenntartójával stb.;
- az iskola könyvtárosa, könyvtárosai: számuk, felkészültségük, javadalmazásuk, tevékenységük, munkaidejük, a jeles könyvtárosok pályája stb.;
- a könyvtár fejlődését előmozdító adományozók, alapítványtevők, támogatók stb. élete, munkássága.

Az iskolai könyvtártörténet forrásainak és tájékozdási segédleteinek köre nagyjából megegyezik az iskolatörténeti forrásanyaggal és szakirodalommal, természetesen szükségszerű eltérésekkel. E témakörben is hangsúlyozandó az értesítők, a különféle jelentések szerepe; az értesítők bibliográfiája és repertóriumuk most készül az OPKM-ben, kb. 40 000 kötetet tárnak fel, s ez a segédlet hosszú-hosszú ideig nélkülözhetetlen információbázisa lesz az iskolai könyvtártörténeti kutatásnak is. Az egyidejű források közül kiemelendők még a gyarapodási, beiratkozási és kölcsönzési naplók, az iskolai könyvtárak régi könyvjegyzékei és katalógusai, az országos és helyi minervák, újabban az országos (központi) oktatás- és könyvtárpolitikai jogszabályok, irányelvek, útmutatók. Az iskolai könyvtárak történeti irodalmának kurrens számbavételét is elvégzi a Magyar Könyvszemle éves bibliográfiája; a retrospektív anyagról pedig az iskola- és könyvtártörténeti bibliográfiák tájékoztatnak. Az utóbbi években fellendülő iskolai könyvtártörténet-írás jeles, módszertani szempontból is figyelemre méltó alkotása Fabulya László *A nagy múltú középiskolák könyvtárjai* (Bp. 1990) c. füzeté.

Mindaz, amit az iskolatörténeti kutatással szembeni tartalmi, metodológiai követelményekről elmondottunk, az iskolai könyvtártörténetre is áll: alapvető elvárás a történetiség elvének alkalmazása, a következetes forráskritika, az objektivitásra való törekvés, elengedhetetlen az anyaintézmény (iskola, egyetem, liceum stb.) történetének tüzetes ismerete és vázlatos megismertetése, az országos, esetleg egyetemes könyvtártörténeti és neveléstörténeti tendenciák bemutatása. Érzékeltetni kell a szóban forgó iskolai könyvtár mindenkori helyét az adott város, megye könyvtári struktúrájában.

Az iskolai könyvtárak történeti kutatása is számos ponton kapcsolódik a különböző, imént felsorolt tudományágakhoz, ami a könyvtár sajátos társadalmi funkciójából, interdiszciplináris jellegéből következik. Ugyanis – pusztán emlékeztetőül felidézve – a könyvtár az információhordozók, a gyűjtött dokumentumok, más szóval a szöveg-, adat-, kép- és hangrögzítés különféle fajtáinak megőrzésével, közvetítésével az emberi tudás, a műveltség tárháza (mint információbázis), és részese az emberi művelődés folyamatának, ezen keresztül a társadalmi mozgásnak, fejlődésnek is. Magától értetődik, hogy a könyvtártörténet, közelebbről az iskolai könyvtárak története hozzásegít egy adott hely – település, megye, várossz rész stb. – fejlődésének alaposabb megismeréséhez, erősítheti a szűkebb környezethez való érzelmi-értelmi kötődést, a lokálpatriotizmust. Az iskolai könyvtártörténetírásnak ezen túlmenően is lehet, van tudományos hozadéka, különösen négy vonatkozásban.

- Hozzájárul a magyar könyvtárügy, a magyar könyvtárak múltjának, fejlődésének, mindenkori állapotának részletesebb, tényszerűbb, a helyi, intézményi eltéréseket, jellemzőket is kimutató megismeréséhez. E téren a számottevő eredmények ellenére is sok az adósság, voltaképpen az út kezdetén tartunk. Roppant keveset tudunk pl. az elemi iskolák, a polgári iskolák, a szakképző intézmények könyvtáiról.
- Jelentékeny mértékben segíti a műveltséganyag közvetítésével kapcsolatos történeti kérdések megválaszolását. Egyebek között: mit tanítottak, milyen tan- és segédkönyveket használtak, milyen művek indukálták az újszerű pedagógiai törekvéseket, a könyvek, folyóiratok és egyéb dokumentumok milyen szerepet tölthettek be a nevelés-oktatás folyamatában; a tudományos eredmények miként kerültek át az iskola tananyagába, hogyan formálták a tanárok szemléletét; milyen szépirodalmi alkotásokat olvastak a tanárok és a diákok, hogyan formálódott az új irodalmi irányzatok befogadó közönsége; a gyűjteményben található könyv- és sajtóritkaságok miként kerültek ide és hogyan maradtak meg, milyen módon szerezték be a külföldi vagy tiltott műveket, hogyan játszották ki a cenzúrát stb.
- Tanulmányozható a politikai, eszmei áramlatok behatolása, terjedése, továbbá a könyvtárak, könyvtárosok aktív vagy passzív szerepe ebben a folyamatban. Vizsgálható, hogy egy-egy időszakban milyen eszme közvetítő nyomdatermékeket vagy más információhordozókat szereztek be, forgalmaztak, illetve milyen eszmék propagálását, terjesztését vállalták tudatosan. Szerencsés esetben (ha vannak források) kideríthető, hogy mit és miért tiltott be a cenzúra vagy a fenntartó hatóság, illetve minek a gyarapítását szorgalmazták.

- Előmozdítja az életrajzi adatok, mozzanatok kutatását, feltárását. A neves személyiségek pályafutásának, szellemi arculatának hiteles ábrázolása ugyanis feltételezi annak megismerését, hogy mint egykori diákok vagy pedagógusok mit olvastak, milyen információkhoz, élményekhez juthattak, jutottak hozzá az iskolai könyvtárban. E tekintetben hasznos adalékokat szolgáltatnak a könyvekben, periodikumokban lévő kéziratos bejegyzések és az ex librisek. Sajátos eset, s különleges figyelmet igényel, ha a kutatott személy könyvtárosa volt az iskolának.

A második és harmadik kutatási irány – vagyis a műveltség- és eszmeközvetítő szerep tanulmányozása – szempontjából kiemelkedően fontos a könyvtár állományának mélyreható elemzése. A mindenkori gyűjtemény tartalmi analízise mutatja meg, milyen volt a könyvtár igazi minősége, milyen volt – Makkai László szavaival – az „információs profil”. Érdekes és komoly eredményekkel kecsegtető – bár roppant munka- és időigényes – feladat a mindenkori állomány összetevése az adott időszakban (területen, szakágban) megjelent irodalommal; vagyis annak kimutatása, hogy a könyvtár ebből mit szerzett be. Könnyen elvégezhető egy-egy iskolai könyvtári ajánló jegyzék összehasonlítása a szóban forgó könyvtári állománnyal. Felmerülhet a korszerűség vizsgálatának igénye is; ezzel kapcsolatban Makkai László az ún. „késési index” alkalmazását ajánlja, azaz annak megállapítását, hogy a megjelenés után a könyvek és más dokumentumok mennyi idő múlva kerültek be az adott könyvtárba. A kiadás vagy a keletkezés, esetleg a nyomda helye szerinti csoportosítás jelezheti a tájékozódás, a kapcsolatok irányát, de utalhat a tartalmi értékekre is, a külföldi anyag esetében pedig megfelelés lehet a nyelvi tagozódással.

A könyvtáros szerepe az iskolai könyvtártörténet kutatásában

Ezt a kérdéskört külön kellene tárgyalni, itt csak arra van idő – mint a bevezetésben céloztam rá – hogy egy-két dolgot felvillantsak, majdhogynem az utalás erejéig.

A könyvtár elsődlegesen gyűjtő, őrző, szolgáltató intézmény; ebből következően a helytörténeti és az iskolatörténeti kutatásban is sajátos funkciói révén vesz részt: gyűjti és feltárja a helytörténeti, iskolatörténeti dokumentumokat, információkat, továbbá tájékoztatást ad azokról; ezenkívül gyűjti és rendelkezésre bocsátja a tájékozódás segédleteit. Ez közismert, ezt igazolja a mindennapi, bár nem igazán általános gyakorlat is. Különösen fontos, hogy az iskolai könyvtáros igyekezzen beszerezni a saját iskolára vonatkozó kurrens információanyagot – tehát az eseményekkel egyidejűleg keletkezett, a könyvtári gyűjtőkörbe tartozó különféle dokumentumokat, amelyek a történeti kutatás potenciális forrásai. Törekedjen a visszamenőleges, tehát a korábban keletkezett anyag megszerzésére is. Elsősorban az iskola működésének saját dokumentumait, valamint a tanárok könyveit, cikkeit, hangfelvételeit, képeit stb. gyűjtse be, de ide sorolható az egykori diákok alkotásainak beszerzése vagy regisztrálása is. Természetesen az iskoláról szóló irodalom, információanyag is a gyűjtőkörbe tartozik. Talán mondani sem kellene, hogy az iskola könyvtárára, könyvtáraitra vonatkozó dokumentumok, információk felkutatására, megőrzésére szintén erősen oda kell figyelni.

(Közbevetőleg: az iskolai könyvtárak helyismereti gyűjtőkörének pontos ki-munkálása még előttünk álló feladat; a több évtizedes, évszázados tapasztalatok birtokában és a jelen követelményeinek, körülményeinek mérlegelésével azon-ban mindenképpen elvégezhető és elvégzendő.) A könyvtár kötelessége az ál-lományában lévő helytörténeti és iskolatörténeti dokumentumok feltárása, hoz-záférhetővé tétele, miként kötelessége az információszolgáltatás során a birto-kában lévő anyaggal a kutatás, a kutatók segítése; e téren fontos vállalás lehet bibliográfiák készítése. A könyvtáros részt vehet – mint ahogy sok-sok példa van rá – a helytörténeti és iskolatörténeti ismeretek népszerűsítésében is kiállítások-kal és egyéb rendezvényekkel, valamint a helytörténeti órák tartásában is, de ez már túlmutat a mostani előadás témáján.

Az iskolai könyvtáros – ha erre kellően felkészült és kedve, ideje van hozzá – maga is bekapcsolódhat a történeti kutatómunkába: a komplexen értelmezett helytörténeti és a tematikailag szintén összetett iskolatörténet rengeteg témát, lehetőséget kínál erre; most például az 1000 éves a magyar iskola, a millicente-nárium évfordulói, a különféle pályázatok, a nemzeti alaptanterv várható beve-zetése stb. ösztönöznek.

Mégis leginkább a könyvtártörténeti és az ehhez rendkívül szorosan kapcsolódó könyv- és sajtótörténeti kutatás ajánlott; ehhez vannak leginkább források, ez igényel legkevesebb utánajárást, s talán ehhez van leginkább szakértelem, fel-készültség. (Segítség lehet Bényei Miklós A könyvtártörténet-írás problémái, kü-lönös tekintettel a helytörténeti munkára – Szentendre, 1988 – c. módszertani tanácsadója.)

A könyvtárak – köztük az iskolai könyvtárak – a könyvtári tevékenységformák múltjának, fejlődésének feltárása elsősorban a szakma képviselőinek feladata, sőt kötelessége. Franz Mikau német könyvtártörténész írta: „Ha van tudományos hivatás, amelynek műveléséhez elengedhetetlen saját területe múltjának ismerete, úgy elsősorban a könyvtárosság ez. Senkit sem kötnek olyan erősen a hagyományok, senki nem él annyira előző nemzedékétől örökölt feltételek között, mint a könyvtáros.” Egy-egy, a helytörténet, a könyvtártörténet iránt érdeklődő, haj-lamot érző könyvtáros számára szép és érdekes feladat lehet valamely iskolai könyvtártörténeti téma feldolgozása. Többféle műfaj is kínálkozik: tanulmány, esszé, ismeretterjesztő közlemény, forráspublikáció, adattár (kronológia, topog-ráfia, életrajzi lexikon stb.), könyvtári krónika vezetése; végső soron, ha tudomán-nyos megalapozottsággal és igénnyel készül, idesorolandó a könyvtártörténeti bibliográfia is: pl. egy gyűjtemény rekonstruált jegyzéke, valamely könyvtáros-ta-nár munkásságának bibliográfiája. Talán a publikációs fórumok is bővültek: új-jáélednek az értesítők; szinte minden megyében jelennek meg levéltári, múzeumi évkönyvek, több városban helytörténeti folyóirat; de írhatunk cikket a helyi lapba, sőt az iskolai újságot fel lehet használni történeti adatok közlésére.

A feltáratlan témák sokasága várja kutatóját. Ne riasszon vissza az sem, ha egy témáról már készült feldolgozás; ha vannak új, feltáratlan források vagy si-kerül új összefüggéseket találni, érdemes vele foglalkozni. Minden kis adalék, minden új meglátás, minden közlemény múltunk jobb megismerését teszi lehe-tővé, szakmai önismeretünket erősíti, gazdagítja.

Bényei Miklós

Az NKA könyvtári szakmai kollégiuma közleménye

„A Nemzeti Kulturális Alap könyvtári szakmai kollégiuma a jövőben is számít a szakma egészének, s különösen a szakmát képviselő szervezeteknek segítségére munkája során. Ezért megköszönve az eddig kapott támogatást, az alábbi két kérésrel fordul a Magyar Könyvtárosok Egyesületéhez és az Informatikai és Könyvtári Szövetséghez.

Bár korainak tűnik, hogy máris az 1998-ban meghirdetendő pályázat témáin gondolkodjunk, a kollégium igen nagy súlyt helyez arra, hogy a lehető legteljesebb szakmai konszenzussal legyenek kiválasztva a pályázati témakörök. A cél az, hogy olyan tevékenységeket, folyamatokat, projekteket ösztönözzön az NKA, amelyek hatása a könyvtárak minél szélesebb körét érinti, s amelyek finanszírozása a költségvetési keretből nem, vagy csak igen kis részben lehetséges. A kollégium álláspontja szerint azonban az NKA forrásait nem lehet a napi működés és fenntartás kiadásainak fedezetére fordítani.

Ha kellő alapossággal, a javaslattevők minél szélesebb köreit mozgósítva akarjuk a pályázati témákat kiválasztani, bizony időben hozzá kell kezdeni a javaslatok begyűjtéséhez. Hozzá kell tennem azt is, elképzelhető, hogy az NKA számára megnyíló új források esetleg azt is lehetővé fogják tenni, hogy kedvező esetben sikerül még egy pályázatot kiírni idén a második félévben. Ez a lehetőség is arra int bennünket, hogy mielőbb szólítsuk meg a szakmát.

Ezért arra kérem, hogy az MKE, illetve az IKSZ szervezetei, tagozatai és tagjai tegyék meg a pályázati témakörökre vonatkozó javaslataikat. Erre vonatkozóan határidőt nem szab a kollégium, csupán tájékoztatásul közlöm, hogy kész az 1998. évi pályázat kiírásakor fontolóra venni minden, 1997. szeptember 30-a előtt bármikor befutott javaslatot. Nagy segítséget jelentene, ha a javaslat a téma megjelölésén túlmenően tartalmazná azt is, hogy az adott feladatra mekkora összeget lenne célszerű fordítani, valamint – százalékosan kifejezve – a kollégium rendelkezésére álló keret mekkora hányadát érdemelné meg a téma. Tájékoztatásul azt is közölnöm kell, hogy becslésem szerint az idei keret (68 millió forint) feltételezhetően jövőre sem csökken, sőt reményeink szerint – a befizetések növekedésének függvényében – talán még emelkedik is valamelyest. Tudni kell azonban azt, hogy ebből az összegből kell támogatni a szakmai folyóiratokat, a szakmai könyvkiadást és a nagyrendezvényeket is. A másik kérés arra vonatkozik, hogy az MKE, illetve az IKSZ elnöksége, szervezetei, tagozatai és tagjai tegyék meg kritikai észrevételeiket az NKA és könyvtári szakmai kollégiuma működését (az NKA szerepe a magyar kulturális életben, a működés tapasztalatai, a források megosztása, a pályázatok lebonyolítása, a támogatások hatása a magyar könyvtárügy fejlődésére stb) illetően.

Az MKE, illetve az IKSZ eddig nyújtott segítségét ismételten megköszönve, s további javaslatokat és kritikai észrevételeket várva minden könyvtáros és tájékoztató szakembertől őszinte tisztelettel küldi üdvözlését Papp István, a könyvtári szakmai kollégium vezetője.”